

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXVI (1/2022)

nadesłany: 04.11.2021 r. – przyjęty: 28.11.2021 r.

Zofia DOŁĘGA*

System rodzinny a poczucie samotności młodzieży z rodzin o typowej organizacji życia i rodzin rozłączonych z powodów ekonomicznych

The family system and the feeling of loneliness of young people from families with a typical organization of life, and families separated for economic reasons

Abstrakt

Wprowadzenie. Praca przedstawia analizę porównawczą systemów rodzinnych i poczucia osamotnienia u nastolatków pochodzących z rodzin nierozdzielonych i rozdzielonych ze względów ekonomicznych. Analizowano systemowe wymiary rodziny nawiązujące do Modelu Circumplex Davida Olsona (2011), takie jak spójność (od niezaangażowania, przez odrębność, połączenie, po splątanie), adaptacyjność/elastyczność (od sztywności, przez separację, elastyczność, po chaos), komunikacja i zadowolenie z życia rodzinnego. Poczucie osamotnienia nastolatków przedstawiono zgodnie z autorską trójwymiarową koncepcją społecznej, emocjonalnej i egzystencjalnej samotności psychologicznej (Dołęga, 2020).

Cel. Celem pracy jest weryfikacja przekonania, że czasowo-przestrzenne rozłączenie rodzin z powodów ekonomicznych wpływa na pogorszenie funkcjonowania systemowego i wzrost poczucia samotności u nastolatków wychowujących się w takich okolicznościach.

* e-mail: zdolega@swps.edu.pl

Zakład Psychologii Ogólnej, Społecznej i Organizacji, Wydział Psychologii, Filia w Katowicach, SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Chodakowska 19/21, 00-815 Warszawa, Polska.

Department of General, Social and Organizational Psychology, Faculty of Psychology, Branch in Katowice, SWPS University of Humanities and Social Sciences, Chodakowska 19/21, 00-815 Warszawa, Poland.

ORCID: 0000-0002-2402-3819

Materiały i metody. W pracy wykorzystano autorską ankietę życia rodzinnego, polską adaptację FACES IV (Margasiński, 2009), opartą na Modelu Circumplex D. Olsona (2011) oraz Skalę do Badania Samotności dla młodzieży (SBS) (Dołęga, 2003). Badanie było mikroanalizą środowiskową z celowym doбором dwóch grup rodzin różniących się zasadniczo jedynie sposobem realizacji funkcji ekonomicznej (rodziny tradycyjne vs rozłączone ze względów ekonomicznych). Kontrolowano czynnik płci. W analizach statystycznych zastosowano testy normalności i inne parametry rozkładów oraz dwuczynnikową analizę wariancji.

Wyniki. Uzyskane wyniki świadczą o braku zasadniczych różnic w funkcjonowaniu systemów rodzinnych oraz w poczuciu samotności u młodzieży z badanych typów rodzin. Znaczący natomiast jest czynnik płci, który dał rezultaty zgodne z kulturowym wzorcem płci (płeć z wychowania). Dziewczęta z rozdzielonych rodzin percypują ich mniejszą spójność, podczas gdy chłopcy z takich rodzin doceniają ich większą elastyczność.

Wnioski. Rezultaty te podają w wątpliwość zasadność powszechnego przekonania, że praca zarobkowa rodziców, która skutkuje czasowym rozłączeniem członków rodziny, bezdyskusyjnie wiąże się z ryzykiem destabilizacji rodzin i wzrostem poczucia samotności u nastolatków. Skłaniają też do refleksji nad nieuzasadnionym, publicystycznym używaniem terminu „eurosierota”.

Słowa kluczowe: system rodzinny, młodzież, poczucie samotności, rodzina rozłączona.

Abstract

Introduction. The work concerns a comparative analysis of family systems and the feeling of loneliness of teenagers coming from families separated and not separated, for economic reasons. Systemic dimensions of the family referring to the Circumplex Model by David Olson (2011) were analysed, such as coherence (from disengaged, separated, connected, to enmeshed), adaptability / flexibility (from rigid, structured, flexible, to chaotic), communication, and satisfaction with family life. Teenagers' sense of loneliness was presented in accordance with the original three-dimensional concept of social, emotional, and existential psychological loneliness (Dołęga, 2020).

Aim. The aim of the study is to verify the belief that the time-space separation of families for economic reasons adversely affects the system functioning and increases the sense of loneliness of teenagers growing up in them.

Materials and methods. The work uses the proprietary family life survey, the Polish adaptation of FACES IV (Margasiński, 2009) based on Olson's Circumplex Model (2011), and the Loneliness Scale for Youth (SBS, Dołęga, 2003). The study was an environmental microanalysis with a deliberate selection of two groups of families that differed, essentially, only in the manner of implementing the economic function (traditional families versus those separated for economic reasons). The gender factor was controlled. In statistical analyses, normality tests and other distribution parameters as well as a two-way analysis of variance were used.

Results. The obtained results prove that there are no fundamental differences in the functioning of family systems and the sense of loneliness of young people from the analyzed types of families. On the other hand, the sex factor is significant, as it produces results in line with the cultural pattern of gender (upbringing gender). Girls from separated families perceive their less cohesion, while boys from separated families appreciate their greater flexibility.

Conclusion. These results call into question the validity of the widespread belief that parents' gainful employment resulting in temporary separation of families is associated with

an indisputable risk of destabilization of families and an increase in the sense of loneliness of adolescents. It also prompts reflection on the unjustified journalistic use of the term „euro-orphan”.

Keywords: family system, young people, feeling lonely, separated family.

Wprowadzenie

Ogólna teoria systemów, której autorem był Ludwig von Bertalanffy (1984), znalazła trafną egzemplifikację w psychologii stosowanej, w ramach której twórczo wykorzystana została przez psychologię rodziny. Przykładem może być The Circumplex Model Davida Olsona (2000) z systemowymi wymiarami: spójności, adaptacyjności i komunikacji (Wołoszyn, 1997; de Barbaro, 1994; Józefik, Górniak, 2003).

Spójność rodzinną (ang. *family cohesion*) zdefiniowano jako: „wzajemne więzi emocjonalne pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny oraz stopień indywidualnej autonomii doświadczanej przez osoby należące do systemu rodzinnego” (Olson, Russell, Sprenkle, 1979, ss. 5-6). Jednak prace badawczo-rozwojowe ujawniły, że spójność to nie tylko jakość więzi emocjonalnych (ang. *emotional bonding*) i poziom zależności/niezależności członków rodziny (ang. *independence*). Istotne są też inne podwymiary: wewnątrz- i zewnątrzsystemowe psychologiczne granice (ang. *boundaries*), koalicje rodzinne (ang. *coalitions*), rodzinny czas poświęcany (ang. *time*), przestrzeń zachowanej prywatności poszczególnych członków rodziny (ang. *space*), ich udział w decyzjach ważnych dla rodziny (ang. *decision-making*), czas indywidualny na własne zainteresowania i rekreację (ang. *interests and recreation*), obecność przyjaciół, znajomych itp. w życiu rodziny (ang. *friends*) (Margasiński, 2009, 2015). Generalnie spójność to poziom bliskości i psychologicznego dystansu, dzięki którym w określonej fazie cyklu życia rodzinnego mogą być równoważone systemowe dośrodkowe i odśrodkowe tendencje (Simon, Stierlin, 1998, s. 321).

Psychologowie systemowi wyróżniają kilka typów spójności rodzinnej. Rodziny o nikłym zaangażowaniu (ang. *disengagement*) charakteryzują się niepokojąco niskim poziomem spójności. Oddzielenie (ang. *separateness*) dotyczy rodzin o słabszej, ale w dalszym ciągu funkcjonalnej spójności, podobnie jak związanie (ang. *connectedness*). Natomiast splątanie (ang. *enmeshment*), z nadmierną i pogmatwaną siecią powiązań i zależności wewnątrzrodzinnych, podobnie jak niezaangażowanie, ma dysfunkcyjny charakter (Olson, Russell, Sprenkle, 1983, za: Simon, Stierlin, 1998, s. 321).

Drugi z wymiarów systemowych – adaptacyjność – jest określeniem umiejętności przystosowywania się do zadań i wyzwań w określonej fazie cyklu rozwoju rodziny. Mierzy on nie tyle sam potencjał do zmian, ile doświadczenie rodziny powiązane ze

zmianami, które już się w niej dokonały (Margasiński, 2009). Poziom adaptacyjności ujawnia się poprzez role, które pełnią poszczególni członkowie w sposobie prowadzenia sporów, charakterze systemowego przywództwa, stylu podejmowania decyzji w określonych sytuacjach i na poszczególnych etapach rozwoju rodziny. Podobnie jak w wymiarze spójności, można też wyróżnić cztery poziomy adaptacyjności. Pośrednia elastyczność, czyli ustrukturalizowanie, oznacza adaptacyjność zbliżoną do równowagi (adaptacyjność zrównoważona). Natomiast kompletna sztywność oraz wysoka chaotyczność systemu rodzinnego nie pozwalają rodzinie zmieniać się stosownie do wyzwań danego etapu w cyklu jej rozwoju.

Rodziny o pośrednim nasileniu spójności i optymalnej zdolności do realizacji zadań i wyzwań typowych na danym etapie swojego rozwoju charakteryzują się zwykle efektywną komunikacją (Plopa, 2015). Dobra komunikacja w systemie rodzinnym to jasność przekazywania informacji, formułowania opinii i ocen, drożność prowadzenia dyskusji i podejmowania decyzji, które wpływają na sprawność porozumiewania się i ostatecznie na wzajemne rozumienie i wspieranie się członków rodziny. Można powiedzieć, że jakość komunikacji w rodzinie przenika wymiary spójności oraz adaptacyjności i rozstrzyga ostatecznie o umiejscowieniu danej rodziny wśród szesnastu typów systemów rodzinnych.

Według D. Olsona i jego współpracowników (Olson, Sprenkle, Russell, 1979; Olson, 2011) systemy rodzinne o pośrednim nasileniu spójności i adaptacyjności oraz efektywnej komunikacji są zadowalająco zrównoważone. A to znaczy, że przejawiają sprawność w radzeniu sobie z zadaniami, problemami czy przeciwnościami losu (Margasiński, 2015). W takich rodzinach dominują zachowania i postawy oparte na wzajemnym zaufaniu i akceptacji. Przykładowo rodzice stosują zachęty, ale nie rezygnują z wyciągania konsekwencji w sytuacjach, gdy dzieci znacząco naruszają zasady i normy. Nie tyle karzą, co autorytatywnie tłumaczą swoje stanowisko i wyznaczają granice. Dzieci poddane takim oddziaływaniom są zwykle bardziej otwarte i odpowiedzialne od dzieci pochodzących z systemów rodzinnych mniej zrównoważonych lub zdecydowanie niezrównoważonych. Potrafią dostosować się do wymagań, ale umieją też argumentować w sytuacjach wymagających konfrontacji i ważenia racji (Plopa, 2015).

Inaczej jest w rodzinach o bardzo niskiej spójności i adaptacyjności. Te cechy nie sprzyjają funkcjonalnemu zrównoważeniu. Skrajne niezwiązanie i skrajne splątanie w wymiarze spójności oraz wysoka sztywność lub nasilona chaotyczność w wymiarze adaptacyjności utrudniają komunikację i efektywne porozumiewanie się (Margasiński, 2015). Rozmowy w takich rodzinach są nieliczne i przebiegają na płytkim poziomie informacyjno-wyjaśniającym. Decyzje odkłada się na potem lub podejmuje szybko, arbitralnie i bez konsultacji. Niska spójność sprawia, że dominuje dystans emocjonalny, konieczność karnego podporządkowania się,

sztynność w myśleniu, radykalizm w egzekwowaniu zasad przyjętych wcześniej. Deficyty emocjonalne prowadzą do niepokoju, konfliktów, różnych form izolacji, często też agresji, rezygnacji z prób porozumienia się, nawet apatii. Bardzo niska adaptacyjność przyczynia się do dysfunkcji rodzinnych, sprzyja utrwalaniu postaw autorytarnych, a nawet przemocowych. Z kolei chaotyczny, nieustrukturalizowany sposób funkcjonowania rodziny przejawia się brakiem konsekwencji w działaniu, niestałością reguł, co wpływa na dzieci, które są pozbawione stabilizacji (Plopa, 2015). Generalnie systemowe niedostatki relacyjne tworzą poczucie krzywdy czy opuszczenia i prowadzą do paradoksalnej samotności doświadczanej w domu rodzinnym wobec osób, z którymi relacje intymne oraz współdziałanie tylko pozornie są bliskie i przyjazne (Gajewski, Dołęga, 2018; Dołęga, 2020).

Bardzo niska spójność rodzinna powoduje wyobcowanie we własnych domach (Plopa, 2015), ale i nazbyt wysoka spójność rodzi problemy. Dotyczy to zwłaszcza dorastających dzieci (Dołęga, 2009). Rodzice i inni dorośli członkowie rodziny, w której jest nastolatek, przy splątanej spójności mają zazwyczaj problem z przekraczaniem granic prywatności z powodu braku akceptacji dość swoistego sposobu bycia adolescentów i ich wybujałej emocjonalności. Dorastanie bowiem to szczególny okres charakteryzujący się rosnącymi potrzebami autonomii i kompetencji, samodzielności życiowej, niezależności intelektualnej, działania po swojemu. Opór nastolatków wobec kontroli i ograniczeń nasila problemy z komunikacją wewnątrzrodzinną, podziałem obowiązków, respektowaniem wzajemnych zobowiązań. To z kolei nakręca spiralę interpersonalnej inwazyjności, czego efektem staje się wzajemny dystans z tendencjami odśrodkowymi. Sprawiają one, że podobnie jak w rodzinach o bardzo niskiej spójności, członkowie rodzin wysoko spójnych zaczynają żyć własnym życiem, słabo się komunikują, lekceważą się wzajemnie i mało się wspierają. Chociaż w sytuacjach kryzysowych w takich rodzinach może dojść do zwarcia szyków, odbudowania utraconej bliskości i intymności, ale grozi to również niefunkcjonalnym stanem wchodzenia sobie na głowę.

Mikroanalizy środowiskowe prowadzone dla celów diagnostyczno-pomocowych korzystają z Modelu Circumplex, aby określić aspekty strukturalne i funkcjonalne danej rodziny oceniane z punktu widzenia poszczególnych jej członków. Ponieważ ta perspektywa jest zawsze indywidualna i subiektywna, ujawnia ona ocenę wzajemnych relacji, stopień zaspokojenia emocjonalnych potrzeb, deficyty komunikacyjne i inne aspekty psychologii rodziny (Plopa, 2015). Zakłada się, że każdy członek rodziny dostatecznie dojrzały poznawczo jest w stanie ocenić z własnego punktu widzenia: hierarchię pozycji funkcjonalnych poszczególnych członków (kto w jakich sprawach w rodzinie jest szczególnie ważny, a kto mniej), jakość podsystemowych granic wewnętrznych psychologicznych i szczelność zewnętrznej granicy systemu rodzinnego, sposoby wzajemnego komunikowania się i podejmowania

decyzji, koalicje wewnątrzsystemowe, strategie działania i wiele innych (Wołoszyn, 1997; Olson, 2000, 2011). Może również ocenić funkcjonowanie własnej rodziny w wymiarze zadowolenia z rodziny, w której się żyje (Margasiński, 2009). Oceny tego rodzaju tworzą unikalną epistemologię rodzin wynikającą z długotrwałego, wzajemnego doświadczania siebie.

Epistemologia ta ulega zmianom w czasie w zależności od tego, na jakim etapie rozwoju jest rodzina. Przykładowo okazuje się, że niska adaptacyjność, a zarazem wysoka spójność są lepsze w rodzinach z małymi dziećmi niż w rodzinach z nastolatkiem, który potrzebuje odosobnienia, prywatności, poszanowania psychologicznych granic i autonomii, co jest niezbędne do wykonania skoku rozwojowego w kierunku drugiej indywiduacji (Dołęga, 2020). Jednak w rodzinach zrównoważonych ocena spójności rodzinnej przez dorastające dzieci jest zwykle i tak nieco niższa od tego, jak ją widzą rodzice (Dołęga, 2004).

Badania nad strukturą i funkcjonalnością rodzin mają bardzo długą tradycję. Literatura przedmiotu jest obszerna. Uzupełniają ją raporty empiryczne podejmowane w kontekście bieżących zmian społeczno-historycznych wpływających na struktury i funkcjonowanie współczesnych rodzin oraz kondycję psychiczną ich członków. Stosunkowo nowym obiektem zainteresowania i dyskusji wśród socjologów rodziny, pedagogów i psychologów jest ocena funkcjonalności rodzin czasowo rozdzielonych z powodów ekonomicznych. Chodzi o pracę zarobkową członków rodziny (najczęściej ojców, rzadziej matek, jeszcze rzadziej obojga rodziców), której podjęcie się oznacza jakąś formę rozłąki z rodziną pochodzenia. Jest to np. wieloletni kontrakt za granicą, migracja za pracą po kraju, długotrwały kontrakt na pracę poza miejscem zamieszkania, praca wahałowa z różną częstotliwością powrotu do domu rodzinnego (np. pół roku pracy w oddaleniu i pół roku pozostawania w domu, praca cały czas zasadniczo poza miejscem zamieszkania i krótkie wizyty w domu rodzinnym, regularna praca w oddaleniu z regularnymi powrotami do domu) oraz inne nietradycyjne formy organizacji funkcji ekonomicznej służącej zaspakajaniu materialnych potrzeb.

W literaturze przedmiotu można znaleźć dwa ogólne podejścia do rodzin czasowo i przestrzennie rozłączonych/rozłączanych: negatywne i ambiwalentne. Opracowania wcześniejsze, z początku XXI wieku, przychyliły się raczej do poglądu, że długotrwała rozłąka z powodów ekonomicznych wpływa destruktywnie na rodziny (Kukołowicz, 2005; Nowakowska, 2009). Przykładowo Wioletta Danilewicz (2003, 2005, 2006) określała je jako niestabilne strukturalnie, żyjące na organizacyjnej i emocjonalnej huśtawce. Podkreślano, że upowszechnianie się coraz bardziej elastycznych, rozciągniętych w czasie form zarobkowania, wiążących się z wahałowym pobytem rodzica lub rodziców w domu, zmniejsza spójność rodzinną i osłabia więzi. Ponadto prowadzi do pewnych form depriwacji wynikającej

z małej dostępności rodzicielskiego wsparcia, które byłoby adekwatne do rozwojowych potrzeb dzieci. Stres spowodowany rozłąką, trudności związane z atypową organizacją życia rodzinnego, przeciążenia obowiązkami i brak komplementarności ról rodzicielskich z biegiem czasu mają prowadzić do dysfunkcyjności wychowawczej, np. wzrostu autorytarnych albo nadzwyczaj permissywnych postaw rodzicielskich, a roszczeniowych po stronie dzieci.

W przestrzeni publicznej pojawiło się atrakcyjne medialnie i jednocześnie stygmatyzujące określenie „eurosieroctwo”, podkreślające realną i symboliczną utratę relacji, zaniedbanie, uszkodzenie przez los. Dzieci z takich rodzin mają doświadczać permanentnego osamotnienia, a nastolatki – sfrustrowane brakiem bieżącego wsparcia w realizacji trudnych zadań rozwojowych – cierpieć na złożoną samotność. Stanisław Kozak (2010) pisał wręcz o patologii eurosieroctwa w tym znaczeniu, że zarówno chłopcy, jak i dziewczęta z powodu braku codziennego kontaktu najczęściej z ojcem migrującym za pracą mają ograniczony dostęp do modelu męskości, co ma nieść negatywne konsekwencje m.in. dla ich rozwoju psychoseksualnego. Jednak jest to dyskusyjne, ponieważ deficyty męskości istotnej w wychowywaniu dzieci dotyczą nie tylko ojców pracujących z dala od domów. To problem znacznie szerszy, wynikający m.in. z paradygmatu ojcostwa w ogóle, sfeminizowanej opieki nad dzieckiem w kulturze Zachodu, modelu wychowania i ojcostwa w rodzinach zdekonstruowanych np. przez rozwód czy trwałą separację itp.

Późniejsze badania z omawianego obszaru problemowego zrewidowały przekonanie o znaczącej przewadze negatywnych skutków czasowej rozłąki wynikających pierwotnie z powodów ekonomicznych (Walczak, 2008, 2009, 2014). Doceniono, że czasowe rozłączenie bywa szansą na wyjście z bezrobocia i niedostatku trapiących rodzinę, okazją na podniesienie statusu materialnego, często powiązaną ze wzrostem poczucia godności u członków będących w kryzysie nie tylko ekonomicznym. Zwrócono uwagę na fakt, że rodzic zjawiający się w domu raz na jakiś czas może wprawdzie chwilowo dezorganizować codzienność, ale nie musi to być trwała destrukcja. Przykładowo Anna Dąbrowska (2016) podkreśla, że dzieci z rodzin rozłączonych czasowo mogą czuć się mało bezpiecznie, bo żyją w pewnym napięciu, jednak może to być kompensowane odpowiednią wydolnością wychowawczą. Autorka pisze, że przeważająca większość matek z rodzin rozłączonych stosuje styl demokratyczny. Ojcowie zaś – zarówno styl demokratyczny, jak i liberalno-kochający. Im dłuższy jest czas nieobecności ojców, tym bardziej ograniczona kontrola rodzicielska, większa swoboda dla potomstwa. Pewna labilność w egzekwowaniu zasad wychowawczych wiąże się z przyjazdami rodziców. Dzieci postrzegają je jako rodzaj przyzwolenia, aby codzienna rutyna mogła ulec rozluźnieniu. Okazuje się też, że taka elastyczność systemowa jest adekwatna do sytuacji. Niezbyt liczne wizyty w domu są kompensacją negatywnych stron czasowej rozłąki

i okazją do odnawiania przymierza emocjonalnego rozłączonych fizycznie małżonków/partnerów i dzieci. Skłaniają do skupienia się na sprawach rodziny i stabilizują w ten sposób jej spójność.

Również poglądy na temat tzw. eurosieroctwa są bardziej stonowane. W badaniu własnym z 2015 roku analiza porównawcza nie wykazała znaczących różnic w spójności rodzinnej i osamotnieniu u dzieci pochodzących z rodzin czasowo rozłączonych, tak bardzo podkreślanych we wczesnych opracowaniach. Jeden aspekt był jednak niepokojący: u najstarszych badanych nastolatków (chłopców) pochodzących z rodzin czasowo rozłączonych ujawniła się samotność egzystencjalna. W percepcji adolescentów przymus, a nawet presja szukania pracy z dala od domu, konieczna rozłąka destabilizująca czas rodzinny, niepokój o przyszłość z tym wszystkim powiązany były kojarzone z niesprawiedliwym losem podważającym młodzieńcze, zwykle optymistyczne przekonania o swobodnym sterowaniu własnym życiem (Dołęga, 2015). Ten nieco zaskakujący wynik był przesłanką do dalszych prac badawczo-rozwojowych.

Cel badań i zmienne badawcze

Celem pracy jest sprawdzenie, czy rzeczywiście czasowo-przestrzenne rozłączenie rodzin z powodów ekonomicznych wpływa na systemową spójność, adaptacyjność i sprawność komunikacyjną, czy ma ono związek z poziomem zadowolenia z życia rodzinnego, czy dzieci z rodzin rozłączonych z powodów ekonomicznych rzeczywiście cierpią w wyniku tej sytuacji na jakiegoś rodzaju samotność. Sformułowano osiem hipotez odnoszących się do porównań systemów rodzinnych:

- H1: Rodziny czasowo rozłączone z powodów ekonomicznych są mniej zrównoważone w wymiarze spójności niż rodziny tradycyjne.
- H2: Rodziny czasowo rozłączone z powodów ekonomicznych wykazują wyższy poziom niezwiązania w porównaniu z rodzinami nierozłączonymi z powodów ekonomicznych.
- H3: Rodziny czasowo rozłączone z powodów ekonomicznych wykazują wyższy poziom splątania w porównaniu z rodzinami nierozłączonymi z powodów ekonomicznych.
- H4: Rodziny czasowo rozłączone z powodów ekonomicznych wykazują wyższy poziom zrównoważonej adaptacyjności w porównaniu z rodzinami nierozłączonymi z powodów ekonomicznych.
- H5: Rodziny czasowo rozłączone wykazują niższy poziom sztywności w porównaniu z rodzinami nierozłączonymi z powodów ekonomicznych.

- H6: Rodziny czasowo rozłączone wykazują wyższy poziom chaotyczności w porównaniu z rodzinami nierozłączonymi.
- H7: Rodziny rozłączone z powodów ekonomicznych wykazują się niższym poziomem komunikacji niż rodziny nierozłączone z powodów ekonomicznych.
- H8: W rodzinach czasowo rozłączonych występuje znacząco mniejsze zadowolenie z życia rodzinnego w porównaniu z rodzinami nierozłączonymi.

Na podstawie wyników badań własnych (Dołęga, 2015) sformułowano też hipotezę H9, której celem było potwierdzenie wcześniejszych wyników (tamże) mówiących, że: nasilenie poczucia samotności w wymiarze egzystencjalnym u nastolatków z rodzin czasowo rozłączonych jest wyższe niż u nastolatków z rodzin nierozłączonych.

W projekcie empirycznym uwzględniono zmienne nominalne i interwałowe. Zmienna organizacja pracy w rodzinie miała charakter opisowy, której przypisano dwie wartości nominalne. Badani opisywali pracę zarobkową rodziców, która miała tradycyjny charakter (np. „moja mama/mój tata pracuje w mojej miejscowości”, „moja mama/mój tata pracuje poza moją miejscowością i wraca codziennie do domu”). Inni badani opisywali pracę zarobkową rodziców jako wyjazdową, w znacznym oddaleniu od domu, wymuszającą rzadkie pobyty w domu rodzinnym (np. „moja mama/mój tata pracuje daleko od domu, dlatego wraca do nas tylko kilka razy w roku”, „moja mama/mój tata pracuje za granicą, dlatego widuję go/ją raz/dwa razy w roku”, „moja mama/mój tata bardzo rzadko jest w domu, bo jeździ po Europie”). Kontrolowaną zmienną nominalną była też płeć badanych.

Zmienne wyjaśniane w projekcie dotyczyły wymiarów systemu rodzinnego: zrównoważonej spójności i zrównoważonej elastyczności oraz niezrównoważenia: niezwiązania, splątania, sztywności, chaotyczności. Porównywano też komunikację w rodzinach i zadowolenie z życia rodzinnego, a także poczucie samotności jako wyraz kondycji psychicznej badanych nastolatków.

Poczucie samotności to bardzo złożony schemat emocjonalno-poznawczy dotyczący subiektywnego doświadczenia relacji osobowych w rzeczywistości otaczającej człowieka. U jego podstawy leży smutek z powodu doświadczenia straty lub deficytu bliskości, intymności i sensu lub nawet lęk przed brakiem takich relacyjnych wartości. W badaniach empirycznych poczucie samotności, jako zmienna, może być mierzone globalnie jako nasilenie dyskomfortu psychicznego, ale w tym projekcie analizowano trzy wymiary samotności: społeczny, emocjonalny i egzystencjalny. Społeczny wymiar pozostaje w ścisłym związku z negatywną oceną bieżących kontaktów międzyludzkich, ilości i jakości relacji i związków, które podmiot ocenia jako deficytowe, niedostateczne, wadliwe, a nawet groźne. Emocjonalny wymiar (emocjonalne osamotnienie) odnosi się do deficytu związków

specjalnych, na których osobie badanej szczególnie zależy, a które w jej ocenie są niedostatecznie bliskie, pozbawione intymności, wspierania i powiernictwa. Wymiar egzystencjalny natomiast wiąże się z niskim poczuciem koherencji, poczuciem niesprawiedliwości, niepokojem o przyszłość i bezradnością wobec negatywnej wizji rzeczywistości (Dołęga, 2006, 2020).

Metoda i materiały do badań

Badania miały charakter mikroanalizy środowiskowej z doбором celowym osób badanych do porównywanych grup. Próbką badawczą to uczniowie z zespołu szkół na terenie gminy Laskowa w województwie małopolskim ($N = 56$, wiek od 13. do 15. roku życia, 28 chłopców i 28 dziewcząt). Utworzona grupa nie była zbyt liczna, co wynikało z doboru rodzin zgodnych parami. Brano pod uwagę wyrównanie w parach cech socjodemograficznych rodzin, ważny był fakt, że były to rodziny o pełnej strukturze, z liczbą członków oscylującą między cztery a pięć osób. Rodziny były w ocenie nauczycieli funkcjonalne wychowawczo, przeciętnie uposażone. Z rodzin czasowo rozdzielonych ze względu na pracę zarobkową jednego z rodziców pochodziło 27 uczniów, a 29 – z rodzin, w których funkcję ekonomiczną zaspakajano w tradycyjny sposób. Pracę charakteryzującą się czasowym oddzieleniem znacznie częściej podejmowali ojcowie (85,2%) niż matki (14,8%). Wśród badanych nie było rodzin, w których oboje rodzice pracowali w przestrzennym oddaleniu od domu. Taka charakterystyka doboru jest zgodna z innymi badaniami, np. przeprowadzonymi przez Bartłomieja Walczaka (2008): na pracę w oddaleniu od miejsca zamieszkania, w tym poza granicami kraju, decyduje się statystycznie znacznie więcej ojców niż matek, co jednocześnie łączy się z tendencją do wydłużania się interwałów czasowych pracy z dala od domu rodzinnego. Podobne dane przytacza Anna Dąbrowska (2016).

Przeprowadzono analizy statystyczne z użyciem pakietu IBM SPSS Statistics 23. Wykonano statystyki opisowe z testem Kołmogorowa-Smirnowa do oceny normalności rozkładów wyników na skalach interwałowych (Sabik, 2019). Czynniki płci i sposobu organizacji funkcji ekonomicznej w rodzinach testowano z zastosowaniem dwuczynnikowej analizy wariancji. Za poziom istotności odrzucenia hipotez zerowych uznano $p < 0,05$. Wyniki na poziomie istotności $0,05 < p < 0,1$ interpretowano jako istotne na poziomie tendencji statystycznej.

Wykorzystano trzy narzędzia badawcze. Ankieta posłużyła do uzyskania danych takich jak wiek, płeć badanych, informacje odnoszące się do formy pracy opiekunów prawnych. Następnie zastosowano Skalę do Badania Samotności (SBS) w wersji dla młodzieży (Dołęga, 2003, 2020), która składa się z 60 twierdzeń (trzy

razy po 20 twierdzeń) umożliwiających pomiar poczucia samotności w wymiarze społecznym, poczucia samotności w wymiarze emocjonalnym i poczucia samotności w wymiarze egzystencjalnym.

Zastosowano też Skalę Oceny Rodziny (SOR), która jest polską adaptacją FACES IV D. Olsona (2011). Skale zawierają 62 twierdzenia, które umożliwiają ocenę wymiarów: zrównoważonej spójności, niezwiązania, splątania, sztywności, zrównoważonej elastyczności, chaotyczności, komunikacji i zadowolenia. Badani oceniają je w zakresie od 1 – całkowicie się nie zgadzam, przez 2 – częściowo się nie zgadzam, 3 – nie mam zdania, 4 – częściowo się zgadzam, do 5 – całkowicie się zgadzam. W ostatnich dziesięciu stwierdzeniach badani wyrażają stopień zadowolenia ze swojej rodziny od 1 – bardzo niezadowolony, przez 2 – częściowo niezadowolony, 3 – nie mam zdania, 4 – częściowo zadowolony, do 5 – bardzo zadowolony.

Wyniki

Jak widać w Tabeli 1, testy Kołmogorowa-Smirnowa wykazały, że rozkłady skal komunikacji, niezwiązania, splątania i zadowolenia, a także skali poczucia samotności w wymiarze społecznym miały rozkład normalny. W pozostałych skalach rozkłady danych były nieznacznie odchyłone od rozkładu normalnego. Przeanalizowano zatem efekty empiryczne w zakresie skośności. Ponieważ mieściły się one w przedziale od -2 do +2 i były zbliżone do rozkładu symetrycznego, uznano, że dalsze analizy statystyczne mogą być prowadzone z użyciem testów parametrycznych. W tym zakresie sięgnięto po dwuczynnikowe analizy wariancji w schemacie międzygrupowym.

Przeanalizowano wyniki w wymiarach systemu rodzinnego ze względu na płeć badanych i formę organizacyjną pracy rodziców. Pierwszy był wymiar zrównoważonej spójności. Nie odnotowano tu istotnego efektu głównego, tj. płci adolescentów [$F(1, 52) = 0,21; p = 0,651; \eta^2 = 0,004$] ani też efektu głównego w odniesieniu do formy pracy rodzica [$F(1, 52) = 1,59; p = 0,213; \eta^2 = 0,03$]. Tak więc w zakresie zrównoważonej spójności wprost ani płeć badanej młodzieży, ani sposób organizacji zaspakajania funkcji ekonomicznej rodzin nie były różnicujące. Odnotowano jednakże jeden istotny statystycznie efekt interakcji badanych zmiennych płci i formy pracy [$F(1, 52) = 6,55; p = 0,013; \eta^2 = 0,112$]. Analiza wykazała, że czynnik pracy rodziców poza miejscem zamieszkania był istotny dla oceny zrównoważonej spójności u dziewcząt ($p = 0,009$). Wyższe wyniki w zakresie zrównoważonej spójności odnotowano w grupie dziewcząt, które pochodziły z domów, w których funkcja ekonomiczna była realizowana w tradycyjny sposób.

Tabela 1
Statystyki opisowe badanych zmiennych

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Sk.</i>	<i>Kurt.</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>K-S</i>	<i>p</i>
Zrównowazona spójność	26,41	26,5	5,86	-0,31	-0,87	13	35	0,12	0,035
Zrównowazona elastyczność	24,04	24	4,74	0,38	0,27	15	37	0,14	0,007
Komunikacja	38,00	38,5	7,94	-0,09	-1,12	23	50	0,10	0,200
Niezwiazanie	16,64	16	5,64	0,37	-0,42	7	30	0,07	0,200
Splatanie	16,86	16,5	5,31	0,50	0,12	7	32	0,08	0,200
Sztynność	19,36	19	4,57	0,50	0,42	11	32	0,14	0,009
Chaotyczność	16,95	16,5	5,13	0,22	0,33	7	31	0,12	0,043
Zadowolenie	38,30	40	7,48	-0,37	-0,52	20	50	0,11	0,161
Samotność społeczna	32,13	30,5	9,31	0,78	-0,12	20	55	0,11	0,069
Samotność emocjonalna	37,63	37	9,97	0,46	-0,37	20	64	0,13	0,023
Samotność egzystencjalna	39,59	39	8,74	0,74	0,45	25	63	0,13	0,016

Adnotacja: *M* – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; *Sk.* – skośność; *Kurt.* – kurtoza; *Min.* i *Maks.* – najniższa i najwyższa wartość rozkładu; *K-S* – wynik testu Kołmogorowa-Smirnowa; *p* – istotność.

Źródło: Sabik, 2019.

Płeć badanych nie różnicowała oceny grup rodzin w wymiarze niezwiązania [$F(1, 52) = 0,51; p = 0,479; \eta^2 = 0,01$], ale odnotowano istotny efekt główny odnośnie do formy pracy rodzica [$F(1, 52) = 4,06; p = 0,049; \eta^2 = 0,072$]. Nasilenie niezwiązania dotyczyło tych młodych ludzi, których rodzic czasowo pracował w oddaleniu. Podobnie było z efektem interakcji płci i formy pracy rodziców [$F(1, 52) = 5,31; p = 0,025; \eta^2 = 0,093$]. Analiza efektów prostych wykazała ważny wynik w przypadku dziewcząt ($p = 0,004$), których rodzice pracowali w czasowym oddaleniu od miejsca zamieszkania. To one oceniły, że ich rodziny są znacząco niezwiązane.

Również w zrównoważonej adaptacyjności odnotowano efekt główny dotyczący płci [$F(1, 52) = 4,38; p = 0,041; \eta^2 = 0,078$], tyle że odwrotny. Tym razem wyższy poziom zrównoważonej elastyczności odnotowywano u chłopców, a czynnik pracy rodzica nie miał znaczenia dla całości grupy [$F(1, 52) = 1,13; p = 0,292; \eta^2 = 0,021$]. Jednak efekt interakcji płci adolescentów i formy pracy rodziców okazał się istotny statystycznie [$F(1,52) = 5,60; p = 0,022; \eta^2 = 0,097$]. Okazało się, że bardziej zrównowazona adaptacyjność rodzinna dotyczyła chłopców, których rodzice czasowo pracowali poza miejscem zamieszkania.

W wymiarze adaptacyjności nie odnotowano żadnych różnic w zakresie sżywności, chaotyczności i komunikacji rodzinnej. Nie odnotowano istotnych rezultatów ani w efektach głównych, ani efektu interakcji między czynnikami płci badanych a formą pracy rodziców. Podobnie chłopcy i dziewczęta nie różnili się w ocenie zadowolenia z funkcjonowania własnej rodziny. Interakcja obu czynników: płci i formy pracy rodzica, również nie dała istotnych różnic.

Procedury z dwuczynnikową analizą wariancji w schemacie międzygrupowym wykonano też w odniesieniu do zmiennej poczucie samotności. Nie odnotowano żadnego istotnego statystycznie efektu głównego dotyczącego płci badanych nastolatków, efektu głównego co do formy pracy rodzica, a także interakcji między tymi czynnikami w odniesieniu do poczucia samotności społecznej i emocjonalnej (osamotnienia). Co więcej, nie odnotowano żadnego istotnego statystycznie efektu w odniesieniu do poczucia samotności w wymiarze egzystencjalnym. Tym samym nie potwierdziło się stwierdzenie wywiedzione z wcześniejszych badań (Dołęga, 2015), zawarte w hipotezie H9. Generalnie młodzież, która pochodziła z rodzin czasowo rozłączonych z powodów ekonomicznych nie różniła się pod względem nasilenia poczucia samotności od młodzieży z rodzin zaspakajających potrzeby ekonomiczno-materialne w sposób bardziej tradycyjny¹.

Wnioski

Zaprezentowany projekt empiryczny miał na celu dostarczenie przesłanek do dalszych badań i pogłębionej dyskusji na temat psychologicznego funkcjonowania rodzin czasowo, cyklicznie i przestrzennie rozłączonych z powodów ekonomicznych. Ten nienowoty przecież, a obecnie pogłębiający się problem organizacji życia rodzin od około dwóch dekad jest przedmiotem troski przedstawicieli nauk społecznych, zwłaszcza socjologii i pedagogiki rodziny. Modele badawcze z tego obszaru są zaawansowane w różnym stopniu: od początkowych studiów przypadków opisywanych w publikacjach popularnych, których konkluzje trudno generalizować, po złożone modele badawcze, często o charakterze komparatywnym, pozwalającym mieć punkt odniesienia. Podejście tego rodzaju polega na tym, że rodziny czasowo rozłączone porównuje się z wzorcem, czyli z tzw. tradycyjnymi rodzinami, których funkcja ekonomiczna nie wymaga diametralnej reorganizacji życia i atypowego procesu przystosowania się do wyzwań rynku pracy (np. Wasilewska-Ostrowska, 2014).

W polskim kręgu kulturowym paradygmat rodziny jest dotknięty pewnym skrzywieniem poznawczym, patrzeniem przez pryzmat „świętej rodziny”, co jest

¹ Ze względu na brak znaczących rezultatów, w tej części relacjonowania wyników zrezygnowano z prezentacji nieistotnych danych numerycznych.

niejako pochodną „boskiego punktu widzenia”, które może (choć nie musi) cechować badacza. Narażony on bywa bowiem na pewną tendencyjność, zależną od tego, kim jest, w jakim czasie społeczno-historycznym, na zlecenie jakich interesariuszy i z użyciem jakich narzędzi podejmuje się badań. Przykładowo, gdy analizuje się niekonwencjonalne sposoby realizacji funkcji ekonomicznej, które wymagają czasowo-przestrzennego rozdzielenia rodzin, badacz chętniej będzie poszukiwał różnic niż podobieństw w stosunku do rodzin tradycyjnych (Kozak, 2010; Wysocka, 2012; Becker-Pestka, 2012). Występuje też skłonność do gromadzenia takich danych, które wskazują raczej na ryzyko niż korzyści z nieschematycznej organizacji rodzin czasowo rozłączonych, bo przecież one „żyją na emocjonalnej huśtawce”. Stąd wyniki badań stosunkowo często mówią o trudnościach, z którymi borykają się rodziny, a rzadziej – o korzyściach. Wskazuje się na problemy w co najmniej trzech obszarach: trudności adaptacyjne w bieżącej realizacji różnych funkcji rodziny, niekorzystne zmiany w stylach wychowawczych i relacjach wewnątrzrodzinnych oraz czynniki ryzyka w sferze zdrowia psychicznego dzieci/nastolatków. Przykładowo we wczesnych opracowaniach B. Walczak (2008, s. 156) wskazuje na prawdopodobne zaburzenia więzi emocjonalnych i deprivację potrzeb dzieci w rodzinach czasowo rozłączonych, co ma prowadzić do poczucia osamotnienia u ponad połowy dzieci migrantów ekonomicznych. Tego rodzaju nastawienie może, ale nie musi być zgodne z rzeczywistością. Trudniej bowiem dostrzec funkcjonalne podobieństwa wśród rodzin tak czy inaczej zorganizowanych, zarówno w zakresie kłopotów, które je trapią, jak i zasobów systemowych, które zachowują i gromadzą. Problemami są zarówno konceptualizacja tego złożonego zjawiska, jak i metodologia badań.

Aby osiągnąć wartościowe rezultaty, zwykle nie wystarcza uwzględnienie czynników formalnych (wielkość rodziny, rozróżnienie na rodzinę pełną vs niepełną, struktura członków rodziny, jej status materialny, poziom wykształcenia rodziców, frekwencja czy długotrwałość czasowej nieobecności członka rodziny, kim on jest itp.). Tego rodzaju „grube” zmienne są ważne, ale dla oceny kondycji psychologicznej rodziny i jej członków – niewystarczające. Kluczowa wydaje się tu perspektywa łącząca formalne i organizacyjne aspekty statusu rodziny, cechy systemu rodzinnego jako strukturalnej i funkcjonalnej całości, a także trafne dobranie kryteriów oceny kondycji psychicznej poszczególnych członków. Ważne jest też, aby porównywane rodziny już na starcie cechowały się możliwie małym zróżnicowaniem, aby miały niską wariację wewnątrzgrupową i międzygrupową, np. pod kątem cech socjodemograficznych czy etapu w cyklu rozwoju rodziny jako małego systemu społecznego. Jest to ważne, ponieważ wtedy ewentualne różnice można rzeczywiście przypisać mechanizmom systemowym i czynnikom psychologicznym wynikającym wprost lub pośrednio z innej niż tradycyjna organizacji życia rodzinnego.

Badania stają się szczególnie interesujące, jeśli umożliwiają analizę porównawczą systemów rodzinnych pokazanych z perspektywy osób, które należą do struktury rodziny, ale zasadniczo nie decydują o sposobie jej funkcjonowania pod względem ekonomiczno-organizacyjnym. Interesująca jest zwłaszcza perspektywa nastolatków, którzy zwykle krytyczniej oceniają rodzinę pochodzenia w wymiarach systemowych: spójności, adaptacyjności i komunikacji, niż to robią ich rodzice (Dołęga, 2004). Taki też punkt widzenia przyjęto w referowanym tu projekcie empirycznym. Okazuje się, że z perspektywy dorastających dzieci tradycyjne rodziny i te naznaczone rozłąką nie różnią się pod względem skrajnych nasileń niezrównoważonej spójności rodzinnej: niezwiązania i splątania. Jeśli takie występują, to zapewne nie jest to powiązane ze analizowanym tu sposobem realizacji funkcji ekonomicznej rodzin, a raczej z obszarem zaawansowanej dysfunkcyjności takich rodzin, np. uzależnień, problemów emocjonalnych i osobowościowych, chorób psychicznych itp.

Można więc odrzucić hipotezy H1, H2 i H3. Rodziny czasowo rozłączone generalnie nie są mniej zrównoważone w wymiarze spójności niż rodziny tradycyjne i nie wykazują wyższego poziomu niezwiązania i splątania w porównaniu z rodzinami nierozłączonymi z powodów ekonomicznych. Należy jednak zauważyć, że poglądy w tej sprawie niuansuje nieco czynnik płci. W obszarze pożądanej systemowej zrównoważonej spójności dziewczęta pochodzące z domów, w których funkcja ekonomiczna jest realizowana w tradycyjny sposób, oceniają tę spójność wyżej. Dziewczęta z rodzin rozdzielonych z powodów ekonomicznych odczuwają pewne aspekty niezwiązania, nie prowadzi to jednak do znaczącego niezrównoważenia systemów rodzinnych pod względem spójności. Można wyciągnąć z tego taki wniosek, że ocena funkcjonowania rodzin rozdzielonych naznaczona jest w większym stopniu kulturowym schematem płci. Dziewczęta (ale nie chłopcy) mają większe oczekiwania w obszarze spójności rodzinnej i jeśli doświadczają atypowej organizacji życia rodzinnego, to zdają się na to bardziej wyczulone.

Następny istotny wynik dotyczy systemowej adaptacyjności i jest związany zarówno z kulturowym schematem płci, jak i prawidłowościami rozwoju psychicznego okresu adolescencji (Oleszkowicz, Senejko, 2013; Piotrowski, Wojciechowska, Ziółkowska, 2014). Okazuje się, że gdy system rodzinny oceniają dziewczęta, to kierują się częściej orientacją interpersonalno-emotywną i oczekują wyższej spójności rodziny. Natomiast gdy oceniają go chłopcy, to ocena podlega orientacji instrumentalno-zadaniowej z oczekiwaniem wyższej adaptacyjności/elastyczności rodzinnej. Percepcja spójności rodzinnej nastolatków i percepcja adaptacyjności rodzinnej nastolatków sugeruje mechanizmy oceny wyznaczone schematem kulturowym. Hipotezę H4 można zatem częściowo przyjąć. Wyższa adaptacyjność, elastyczność, a więc niższa rutynowość w funkcjonowaniu rodzin, nawet okresowe zamieszanie,

gdy rodzic raz po raz wraca i wyjeżdża, pasuje nastolatkom poszukującym większej niezależności, samosterowności, niższej kontroli rodzicielskiej, zwłaszcza ze strony ojców. A ci, jak wiadomo, znacznie częściej migrują za pracą lub pozostają na stabilnych, np. wielomiesięcznych kontraktach zawodowych w oddaleniu od domu. „Wybijanie się na niepodległość” przez nastolatków z rodzin rozłączonych jest dla nich zapewne w jakiś sposób atrakcyjne, ale ocena adaptacyjności rodzin przez nastolatków *in gremio* nie różni się ani w zakresie sztywności, ani chaotyczności. Hipotezy H5 i H6 można zatem odrzucić, podobnie jak hipotezę H7. Okazuje się, że rodziny rozłączone z powodów ekonomicznych, pomimo czasowego i przestrzennego oddalenia, nie wykazują się niższym poziomem komunikacji niż rodziny nierozłączone. Wyjaśnienie wydaje się proste: współczesne czasy umożliwiają utrzymywanie kontaktów poprzez różnorodne i powszechnie dostępne urządzenia IT. Łatwiej zatem o systematyczną komunikację, dla której wsparciem jest rytuał połączeń *via* komunikatory (Walczak, 2014; Dołęga, 2015; Dąbrowska, 2016).

W tym badaniu nie uwzględniono np. długotrwałości pracy rodzica w oddaleniu, częstotliwości komunikowania się z rodziną, czasu poświęconego odwiedzinom itp. Zawężenie programu badań było jednak uzasadnione brakiem istotności czynników formalno-czasowych we wcześniejszym projekcie badawczym z tego zakresu (Dołęga, 2015). Łatwo nasuwająca się teza o istotnym wpływie formalno-czasowych czynników rozłąki ekonomicznej w rodzinach (kto, jak długo pracuje np. za granicą, jak często przyjeżdża do domu, ile czasu tam spędza itp.) na ryzyko deprywacji potrzeb komunikacyjnych w rodzinach czasowo rozłączonych nie wydaje się oczywista. Zwłaszcza jeśli pomyśli się o nastolatkach jako o tzw. cyfrowych tubylcach, którzy wznoszą się dobie całkowitej cyfryzacji przestrzeni komunikacyjnej, więc w tej kwestii czujący się jak ryba w wodzie (Walczak, 2014; Gajewski, Dołęga, 2018). Andrzej Margasiński (2015) twierdzi, że jakość komunikacji moderuje związki pomiędzy wymiarami adaptacyjności a spójności rodzinnej. Skoro jednak rozłąka z powodów ekonomicznych nie stanowi przeszkody w komunikacji, to i spójność, i adaptacyjność mogą pozostać na dobrym poziomie.

Nie warto zatem generalizować opinii o systemach rodzin różnie ekonomicznie zorganizowanych, tym bardziej że różnice w kondycji psychicznej badanych młodych ludzi również nie okazały się znaczące. Hipotezy kierunkowe zakładające, że adolescenti z rodzin rozdzielonych ekonomicznie są mniej zadowoleni ze swoich rodzin i mają wyższe wyniki w poczuciu samotności egzystencjalnej, zostały odrzucone. Ponad dekadę temu S. Kozak (2010) pisał, że praca rodziców o charakterze migracyjnym prowadzi do poczucia odrzucenia i samotności po stronie dzieci/nastolatków, co skutkuje wzrostem trudności adaptacyjnych, np. przekierowaniem uwagi adolescentów z rodziny na grupy rówieśnicze. Gdyby tak rzeczywiście miało być, to referowane tu badanie powinno ujawnić różnicę międzygrupową w nasi-

leniu samotności społecznej definiowanej jako poznawczo-emocjonalna rozbieżność pomiędzy ilością i jakością bieżących kontaktów (w tym przede wszystkim rówieśniczych), jakich młodzi ludzie doświadczają, a takich, jakie chcieliby mieć. Przedstawione tu rezultaty tego nie potwierdzają, a spadek zainteresowania własną rodziną na rzecz rówieśników jest ogólną tendencją rozwojową wieku nastoletniego, niezależną od typu rodziny pochodzenia.

Badania prowadzone w bieżącym czasie społeczno-historycznym dowodzą, że różnorodne formy realizowania funkcji ekonomicznej rodzin są obecnie znacznie powszechniejsze i bardziej akceptowane. Młodzież pochodząca z domów ekonomicznie rozłączonych nie jest zatem skazana na deficyt kontaktów rodzinnych i nie musi się czuć wyobcowana. A jeśli tak rzeczywiście jest, to powody tego stanu rzeczy mają związek nie tyle ze sposobem zaspokajania potrzeb materialnych czy funkcją ekonomiczną rodzin, ile z silnie niezrównoważonymi systemami rodzinnymi. Okazuje się przykładowo, że nastolatki o podwyższonej agresywności i wchodzące w konflikt z prawem często pochodzą z rodzin sytuujących się na skrajnych biegunach spójności. Rodziny ich cechują się albo niezwiązaniem, albo splątaniem. I zarówno w tych pierwszych, jak i w tych drugich dzieci/nastolatki cierpią na dojmującą samotność (Dołęga, 2009, 2020).

W badaniach naukowych, podobnie jak w procesach terapeutycznych, należy unikać tzw. metapozycji w przyglądaniu się rzeczywistości (Górniak, Józefik, 2003, s. 47). Tylko wówczas można osiągnąć głębsze rozumienie indywidualnych perspektyw. Myślenie systemowe o rodzinie ułatwia ten proces i wskazuje m.in., że używanie pejoratywnego określenia „eurosierota” jest niepotrzebnym nadużyciem.

Bibliografia

- Becker-Pestka, D. (2012). Rodzina w obliczu migracji zarobkowej. *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW, 1*, 9-26.
- Danilewicz, W. (2003). Dziecko w rodzinie rozłączonej. W: J. Izdebska, (red.), *Dziecko w rodzinie i środowisku rówieśniczym* (ss. 103-142). Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Danilewicz, W. (2005). Dziecko w rodzinie rozłączonej. W: J. Bińczycka, B. Smolińska-Theiss (red.), *Wymiary dzieciństwa: problemy dziecka i dzieciństwa w zmieniającym się społeczeństwie* (ss. 135-144). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Danilewicz, W. (2006). *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Dąbrowska, A. (2016). *Rodzina migracyjna w przestrzeni życiowej dorastających: holistyczny model wsparcia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- de Barbaro, B. (1994). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Dołęga, Z. (2003). *Samotność młodzieży: analiza teoretyczna i studia empiryczne*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.

- Dołęga, Z. (2004). Pozycje funkcjonalne a spójność rodzin w percepcji dorastających. W: M. John-Borys (red.), *Spójność rodzinna dorastających* (ss. 86-102). Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Dołęga, Z. (2009). Agresja i samotność dorastających z rodzin o dysfunkcjonalnej spójności. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Poszukiwanie uwarunkowań zaburzeń w zachowaniach młodzieży w interakcjach społecznych* (ss. 57-80). Wałbrzych: Wydawnictwo WSZiP.
- Dołęga, Z. (2015). Family cohesion and the loneliness of adolescents from temporarily disconnected families due to economic migration [Spójność rodzinna a samotność nastolatków z rodzin czasowo rozłączonych z powodów ekonomicznych]. *Polish Psychological Bulletin*, 46(1), 45-52. DOI: 10.1515/ppb-2015-0005.
- Dołęga, Z. (2020). *Biedy i bogactwo samotności: Studium psychologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Gajewski, M., Dołęga, Z. (red.) (2018). *Spoleczne i osobiste przestrzenie samotności*. Warszawa – Milanówek: Oficyna Wydawnicza von Velke.
- Józefik, B., Górniak, L. (2003). *Ewolucja myślenia systemowego w terapii rodzin: Od metafory cybernetycznej do dialogu i narracji*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Kozak, S. (2010). *Patologia eurosieroctwa w Polsce: Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Kukołowicz, T. (2005). Sytuacja wychowawcza w nowych kategoriach rodzin w okresie transformacji. W: M. Ziemska, (red.), *Rodzina współczesna* (ss. 58-70). Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Margasiński, A. (2009). *Skale Oceny Rodziny: Polska adaptacja FACES-IV (Flexibility and Cohesion Evaluation Scales) Davida H. Olsona*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Margasiński, A. (2015). Teoria i wybrane modele systemów rodzinnych. W: A. Margasiński (red.), *Rodzina w ujęciu systemowym: Teoria i badania* (ss. 6-32). Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Nowakowska, A. (2009). Wpływ migracji zarobkowej na jakość życia rodzinnego. W: T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny: małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań* (ss. 101-116). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2013). *Psychologia dorastania: Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Olson, D.H. (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems [Model Kołowy Systemów Małżeńskich i Rodzinnych]. *Journal of Family Therapy*, 22(2), 144-167. DOI: 10.1111/1467-6427.00144.
- Olson, D.H. (2011). FACES IV and the Circumplex Model: Validation study [FACES IV i Model Kołowy: studia walidacyjne]. *Journal of Marital and Family Therapy*, 37(1), 64-80. DOI: 10.1111/j.1752-0606.2009.00175.x.
- Olson, D.H., Sprenkle, D.H., Russell, C. (1979). Circumplex Model of Marital and Family Systems: I Cohesion and adaptability dimensions, family types, and clinical applications [Model Kołowy Systemów Małżeńskich i Rodzinnych: I Wymiary spójności i adaptacyjności, typy rodzin i zastosowania kliniczne]. *Family Process*, 18(1), 3-28. DOI: 10.1111/j.1545-5300.1979.00003.x.
- Piotrowski, K., Wojciechowska, J., Ziółkowska, B. (2014). *Rozwój nastolatka: Wczesna faza dorastania*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Plopa, M. (2015). Modele funkcjonowania rodziny. W: M. Plopa, *Psychologia rodziny: teoria i badania* (ss. 59-62). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Sabik, M. (2019). *System wychowania w rodzinach typowych i czasowo rozłączonych z powodów ekonomicznych a poczucie samotności u młodzieży* (Niepublikowana praca magisterska). Uniwersytet SWPS: Katowice.

- Simon, F.B., Stierlin, H. (1998). *Słownik terapii rodzin*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- von Bertalanffy, L. (1984). *Ogólna Teoria Systemów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Walczak, B. (2008). *Spoleczne, edukacyjne i wychowawcze konsekwencje migracji rodziców i opiekunów prawnych uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych*. Warszawa: Pedagogium.
- Walczak, B. (2009). *Szkoła i uczeń wobec migracji poakcesyjnych: Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych skutków „euro-migracji” rodziców i opiekunów*. Warszawa: Pedagogium.
- Walczak, B. (2014). *Dziecko, rodzina i szkoła, wobec migracji rodzicielskich: 10 lat po akcesji do Unii Europejskiej*. Warszawa: Pedagogium.
- Wasilewska-Ostrowska, K. (2014). Młodzież wobec samotności w świetle badań porównawczych. *Kultura i Wychowanie*, 8, 131-144.
- Wołoszyn, E. (1997). Koncepcja systemu otwartego Ludwiga von Bertalanffy'ego. *Filozofia Nauki*, 5(1), 134-139.
- Wysocka, E. (red.) (2012). *Dzieci i młodzież w niegościnnym świecie: zagrożenia rozwojowe i społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.

